

Postfordistinen työ ja Väen paikka sen rinnalla

Johdanto

Italialainen filosofi Paolo Virno hahmottelee ”Väen” (it. *multitudo*) käsitettä teoksessaan *Väen kielioppi* (2006: Helsinki, Tutkijaliitto). Väellä hän kuvaa nykyaikaista kapitalistista elämänmuotoa, ja niitä jännitteitä ja ristiriitoja, mitä ”kansan”, ”yksilön” ja ”väen” välille on vuosisatojen aikana syntynyt. Hän heijastaa Väen valtion ja politiikan käsitteisiin sekä pohtii työn merkitystä modernille ihmiselle ja modernille yhteiskunnalle. Keskityn tässä esseessä työn käsitteen ja position tarkasteluun nykyaikaisessa kontekstissa, niin sanottuna postfordistisena aikana. Selvennän Virnon Väkeä, ja yritän parhaani mukaan selittää kuinka Väki ymmärtää työn. Erityisen huomionarvoista on Virnon kuvaama Väen paikka: työ ei ole ihmisen sisällä, eikä ihminen ole enää edes työn sisällä, vaan ihminen (Väki) on nostettu työn *rinnalle*, valvojaksi ja seuraajaksi. Jo pelkästään tämänkaltainen tarkastelukulman vaihto muuttaa käsitystämme työstä.

Väen käsitteen konkretisointi

Käsite ”Väki” ei missään nimessä ole Virnon itsensä keksimä. Väki juontaa juurensa 1600-luvun yhteiskuntafilosofisiin keskusteluihin ja kirjoituksiin, joissa se alun alkaenkin asetettiin ”kansan” vastakohtaksi. Ihmiskokoon koostuu yksilöistä, mutta yhteiskunnassa harvoin käsitellään yksilöitä. Kun puhutaan jostain yksiköstä suuremmassa mittakaavassa, yleinen luokittelutapa on puhua kansasta tai kansoista. Kansa edustaa näin ollen yhtenäisyyttä – samat etniset piirteet, kulttuuriset traditiot ja eettiset arvot jakavaa, yleensä varsin homogeenistä, joukkoa kuvataan käsitteellä ”kansa”. Thomas Hobbes kirjoitti teoksessaan *De Cive* seuraavaa: ”Kansa on jotain, joka on yksi, sillä on yhtenäinen tahto ja siltä voidaan odottaa yhtenäistä toimintaa.”¹ Hobbesille Väki on luonnontilan kansaa, kansa ilman valtioruumista ja Leviathania, mutta ei missään nimessä joukko säännöistä piittaamattomia villi-ihmisiä.

Väki, siinä mielessä kuten se esiintyy suomen kielessäkin (*väkivalta*, *väki*, *väkijoukko*, *väkivahva*), edustaa monia, moneutta ja monen voimaa tai valtaa, mutta ilman yhtenäisyyden tai yhteisöllisyyden tunnetta. Väessä on kyse joukosta ja joukon voimasta, jonka hallitseminen on sen sisäisen moninaisuuden ja keskinäisen eripuraisuuden

1 Hobbes, Thomas. 1642. *De Cive*, XII, 8.

vuoksi liki mahdotonta. Väkeä voi kyllä (yrittää) manipuloida, ja Väen keskuudessa syntyneet tahtotilat voivat aika ajoin konsentroitua mielenilmauksiksi, mellakoiksi tai kapinoiksi. Mielenilmaukset hakevat uusia muotoja – mellakka tai kapina siinä mielessä kuten me sen perinteisesti ymmärrämme ei enää vastaa Väen tosiasiallista toimintaa, mutta lopputulokset voivat olla yhtä merkittäviä esimerkiksi yhteiskuntarauhan tai valtiojärjestyksen kannalta. Sen ymmärtäminen, mitä Väki tosiasiallisesti on, vaatii esitiedoikseen sen kokonaisvaltaisen yhteiskunnallisen muutoksen ymmärtämistä, jota Virno käsitteillään kuvailee.

Postfordismi ja General Intellect

Aristoteleelta peritty klassinen jako, jota Hannah Arendtkin pitkälti noudattaa, jakaa inhimillisen toiminnan muodot kolmeen kategoriaan: työhön eli *praksikseen*, poliittiseen toimintaan eli *poiesikseen* ja Ymmärrykseen eli mielen elämään. Arendt muotoili käsitteet uudelleen työksi, valmistamiseksi ja (poliittiseksi) toiminnaksi. Maailma kuitenkin muuttuu. Henry Fordin ja Frederick Taylorin mukaan nimetyt *fordismi* ja *taylorismi* ovat syntyneet ja toimineet työkaluina työläisköyhälistön, liukuhihnatyöläisten ja paternaalisten tehtaanpatruunoiden aikana, eikä niillä voida enää kuvata modernia työelämää. Yritysten strategioita, johtajuuden kehitystä ja siirtymää eliniän pituisista työsuhteista prekariaattiin ei voida käsitellä perinteisin metodein – jopa työn itsensä luonne on muuttunut ja muuttuu edelleen. Siinä missä Hannah Arendt katsoi politiikan muuttuvan koko ajan työn kaltaiseksi, byrokratisoituvan ammattipolitiikan köyhdyttävän kansalaisyhteiskunnan todellisen vaikuttamisen, väittää Virno, että työ onkin muuttumassa politiikaksi.

”...näyttäytyminen, suhde toisten läsnäoloon, ennennäkemättömien prosessien aloittaminen ja epävarmuuden, ennakoimattoman ja mahdollisen perustava läheisyys ovat päätyneet osaksi tämän päivän työtä.” (s. 47)

Virnolle postfordistinen palkkatyö vaatii tekijöiltään sellaisia ominaisuuksia ja tietotaitoa, joka on perinteisesti mielletty kuuluvaksi poliittiseen toimintaan. Tämä edesauttaa Väen syntymistä ja kansan kuihtumista – perinteiselle poliittiselle toiminnalle ei ole enää aikaa eikä jaksamista, kun jokapäiväisestä työstäkin tulee politiikkaa. Poliitiikalle sellaisenaan ei jää enää itsenäistä arvoa, niin sanotuilla kansalaisvelvollisuuksilla, kuten äänestämällä tai puolueen jäsenyydellä, ei ole enää samaa merkitystä. Kansan velvollisuudet eivät velvoita Väkeä.

Väitteidensä tueksi Virno käyttää Karl Marxin konseptia *General Intellect*, ”yleinen järki” tai ”julkinen ymmärrys”. Marxille se tarkoitti keskeistä tekijää tuotannossa: sosiaalisen älyn, tai yleisen sosiaalisen tiedon, ja teknologisen tietotaidon yhdistelmää. Koneet, laitteet ja ”teollisuus” tulevat ihmiseen: sosiaalinen media ja teknologiariippuvuus ovat tätä päivää *par excellence*. Mutta vastavuoroisesti sosiaaliset tekijät, kuten poliittiset kyvyt tai vuorovaikutustaidot, tulevat työn ja koneen alueelle: avokonttorit ja aivoriivet pyrkivät korvaamaan sikariportaen ja hierarkian. Julkinen ymmärrys ei tarkoita yhtä yksittäistä mielipidettä, vaan mielipiteiden joukkoa, suoranaista tiedon ja taitojen tulvaa, joka voidaan pakottaa ainoastaan Väen kategoriaan. Väki omaa tämän tiedon ja nämä taidot, joita kapitalistisin omistussuhtein järjestetty tuotantokoneisto pyrkii käyttämään hyväkseen. Mitä vahvemmaksi *General Intellect*, eli sosiaalisen älyn ja teknologisen tietotaidon yhdistelmä, tulee, sitä suurempi työvoiman ja tuotannon lisäarvon potentiaali Väessä piilee. Mutta väen hallinnan vaikeus on suoraan verrannollista potentiaalihin kasvuun.

Kulttuurintuotanto ja kulttuurin tuotteistaminen

Sekä postfordistisen työn että Väen määritelmään liittyy olennaisesti kulttuurin tuottaminen. Virno lähtee purkamaan tätä ajatusta virtuoosisuudesta: esittävän taiteilijan erinomaisista ja poikkeuksellisista kyvyistä. Virtuosi on esittävä toimija, kuten vaikkapa laulaja, tanssija tai puhuja, jonka tuottama ”tuote” on toiminta (esitys) itsessään. Ballettia tai pianosonaatteja ei voi syödä, koska toiminnan täyttymys on niissä itsessään – jälkeen ei jää mitään, mikä kestäisi esitystä itseään kauemmin. Virtuosin tuottama ”tuote” edellyttää myös aina yleisön. Maailman taitavin balettitanssija ei ole virtuosi, jos hän ei ole esiintynyt kenenkään nähden; paraskaan pianisti ei ole virtuosi, jos hänen soittoaan ei ole kukaan kuullut. Virtuosit eivät siis toimi *praksiksen*, vaan *poiesiksen* alueella. He jakavat toivottavat ominaisuutensa ennen kaikkea poliitikkojen kanssa. Ja koska *poiesis* pyrkii *praksiksen* alueelle, edellytetään virtuoosimaisuutta nyt palkkatyöntekijältä: esitykset ja esitelmät, ryhmätyö- ja vuorovaikutustaidot, myynti ja markkinointi ja niin edelleen.

Ongelmaksi muodostuu työn tuottavuuden ja kustannustehokkuuden mittaaminen. Perinteisen jaon mukaan työtä on kahdenlaista: tuottavaa ja tuottamatonta – missä työn lopputuloksena syntyy jokin hyödyke tai sitten ei. Marx määrittää tuottavuuden toiminnaksi, joka tuottaa lisäarvoa. Tällainen (lisäarvoa) tuottamaton työ on sellaista, johon ei

investoida pääomaa, vaan kulutetaan tuloja. Esimerkiksi tehdastyöläisen palkkaaminen tai uuden työkoneneen ostaminen tukkuliikkeestä on *investointi*, mutta hovimestarin palkkaaminen tai kotiteatterin ostaminen kodinkoneliikkeestä on *kuluttamista*. Mutta enenevässä määrin ihmiset työskentelevät juuri tuottamattoman työn parissa. Ennen kaikkea tämä koskee palvelualoja, mutta edellä mainitun virtuoosisuuden vuoksi ”tuottamattomuus” on ottanut useimmilla muillakin aloilla. Kuinka moni työntekijä vaikkapa kansainvälisessä energiayhtiössä tuottaa tosiasiallisesti energiaa? Voidaanko hyväksyä ajattelutapa, että työn ei ehkä tarvitsekaan olla, juuri tässä mielessä, tuottavaa?

”Virtuoosisuus muuttui persoonattomaksi työksi kulttuuriteollisuuden syntyessä. Siellä virtuoosi alkoi leimata kellokorttinsa (...) toiminta ilman teosta, kommunikatiivinen toiminta, jonka päämäärä on siinä itsessään, on kulttuuriteollisuudelle ominaista, keskeistä ja välttämätöntä.” (s. 57)

Kulttuuri, virtuoosisuuden tuote, samaistuu siis työksi. Palkkatyö muuttuu rakenteellisesti poliittisen toiminnan kaltaiseksi, ja palkkatyöhön sulautunut virtuoosisuus on tuotteistettu. Muusikko ei edelleenkään tuota mitään varsinaista tuotetta, mutta hänen soittoaan on levytetty ja esityksiin myydään pääsylippuja.

Kommunikaatio työssä

Vaikka virtuoosin työstä, tietynlaisesta ”performanssista” tai kulttuurintuotannosta, ei synny varsinaista tuotetta, voidaan ajattelun helpottamiseksi Virnon mukaan käyttää täysin teoreettista, niin sanottua ”spektaakkelin” käsitettä. Kommunikaatio on kulttuurin yleisimmin tavattu ja laajin muoto, ja ”*Spektaakkeli on tavaraksi muuttunutta inhimillistä kommunikaatiota.*” (s. 62) Kun inhimillinen kommunikaatiokyky tulee spektaakkelin muodossa näkyväksi, siitä tulee tavaraa muiden joukossa ilman erityislaatua tai -oikeuksia. Kaikessa tavallisuudessaan se on kuitenkin merkittävä kaikilla teollisuuden- ja elämäntoimintaloilla. Kommunikaatiosta on tullut kaiken tuottavan yhteistyön olennainen osa, ja spektaakkeli tuotteena kuuluu kulttuuriteollisuuteen. Se on sekä tietyn alan tuote, ”lopputulos”, että myöskin koko tuotantotavan osa. Virno vertaa spektaakkelia rahaan:

”...raha on tavara muiden joukossa, sitä valmistetaan valtion rahapajassa Roomassa ja sillä on metallinen tai paperinen ruumis. Mutta se on luonteeltaan myös toisenlainen asia: se on vastike, kaikkien muiden tuotteiden mittayksikkö (...) yhtä aikaa partikulaarinen ja universaali.” (s. 64)

10.4.2010

Siinä missä rahapajat tai työkalutehtaat tuottavat välineitä ja työkaluja tuotannolle ja toiminnalle, myös kulttuuriteollisuus luo kommunikatiivisia ja kielellisiä edellytyksiä virtuoosiselle toiminnalle tuotannossa. Luonne on kaksijakoinen kahdessa eri kerroksessa: toisaalta partikulaarinen, toisaalta universaali – toisaalta kommunikaation lähde, toisaalta sen tuote. Luonnostaan poliittinen virtuoosisuus luonnehtii kaikkea nykypäivän yhteiskunnallista tuotantoa. Tuottamaton työ ei tietenkään ole korvannut kaikkea perinteisesti tuottavaksi työksi ymmärrettyä, vaan kyse on valtavirrasta, eli mistä paljonpuhuttu ”keskivertopalkan-saaja” saa toimeentulonsa. Maata viljellään ja koneteollisuutta harjoitetaan edelleen.

Virno havainnollistaa työn kommunikaatiota Martin Heideggerin käsitteiden ”juttelu” ja ”uteliaisuus” avulla. Perinteisesti jutteluksi on ymmärretty kevytmielinen keskustelu (kommunikaatio) ilman kantavaa sisältöä, ja uteliaisuudeksi taas kyltymätön kaikkeen uuteen kohdistuva ahneus. Fordistisessa työssä juttelu edellytti työn lopettamista, kapinahenkisille hetkellistä työstä irrottautumista. Työläinen on hiljaa, juttelu kuuluu työajan ulkopuolelle. Postfordistinen työ *edellyttää juttelua*, osin siksi koska työn vaatimukset ja sisältö ovat muuttuneet, osin siksi että Väki toimii eri tavalla kuin kansa – työ ei ole Väelle ainoa paikka kehittyä työssä. Sama muutos koskee uteliaisuutta. Kilpailukyky ja tehokkuusvaatimukset *edellyttävät uuden tiedon kyltymätöntä hakemista*, hankkimista ja omaksumista. Informaatioähkyyn hyytyminen tarkoittaa pelistä putoamista: urakehityksen pysähtymistä, työttömyyttä, riittämättömyyttä vastata vaatimukseen. Kulttuurituotannosta ammentava kommunikaatio, virtuoosisuuden (ja näin ollen poliittisuuden) muoto, sisältää itsessään juttelun sekä on uteliaisuuden tärkeimpiä toteuttamiskeinoja. Tuppuinen työläinen on jäänyt historiaan.

Modernin työväenluokan kriisi

Jos Väen tekemä työ ei enimmäkseen ole enää tuottamista tai valmistamista, mitä se sitten on? Karl Marxin sanoin: ”*Sen sijaan, että työläinen olisi tuotantoprosessin päätekijä, hän astuu sen viereen.*”² Tekijästä tulee valvoja, prosessin seuraaja ja säätelijä. Virno kuvaa asian niin, että työläisen tehtävänä ei ole enää tietyn päämäärän saavuttaminen, vaan yhteiskunnallisen yhteistyön muuntelu ja tehostaminen. Virno korostaa, ettei Väki merkitsisi työväenluokan loppua. Hän selventää, että kyseessä on karrikoidusti vain

2 Marx, Karl. 1939-1941/1986. Vuosien 1857-1858 taloudelliset käsikirjoitukset (”Grundrisse”), II, 178.

10.4.2010

liukuhinnan ääreen juurtuneiden homogeenisten sinikaulustyöläisten loppu. Työväenluokka on kuitenkin teoreettinen käsite, joka ensisijaisesti viittaa absoluuttista ja suhteellista *lisäarvoa tuottavaan toimijaan*, tuotannontekijään. Virno väittää, että: ”*nykypäivän työväenluokalla, elävällä palkkatyöllä ja sen kognitiivis-kielellisellä yhteistyöllä, on pikemmin väen kuin kansan piirteet.*” (s. 42) Työväenluokka ei samaistu ja samaista itseään enää kansaan, eikä Väki siis ole (enää) ristiriidassa työväenluokan kanssa. Väkenä oleminen ei estä lisäarvon tuottamista, ja modernin ajan Väki tuo yhteiskuntaan omanlaisensa panoksen ja omanlaisensa vaatimukset.

Väen tunnetilanteella Virno hakee takaa tätä kokonaisvaltaista olosuhteiden muutosta. Opportunismi, kyynisyys, nihilismi. Nämä tunnetilat ja -tilanteet ymmärretään usein kielteisiksi tulkitsematta lainkaan niiden ”neutraalia ydintä”. Ympäristön muuttuessa myös selviytyjiksi ymmärretty joukko muuttuu - tunnetasollakin. Nykyään tärkeimmiksi palkattavilta työläisiltä vaadittaviksi kyvyiksi Virno nimeää paljon asioita, joita ei välttämättä lähimenneisyydessä pidetty lainkaan olennaisina:

”Tottumus liikkuvuuteen, kyky pysyä äkillisten järjestelmämuutosten tasalla, mukautuvuus yhdistettynä jonkinmoiseen aloitekykyyn, joustavuus siirryttäessä yksistä säännöistä toisiin, kyky banalisoituneeseen ja kaikkeen taipuvaan kielelliseen kanssakäymiseen, harjaantuneisuus taktikointiin kun vaihtoehtoja on rajallinen määrä.” (s. 99)

Nämä vaatimukset eivät ole syntyneet fordistisilla liukuhihnoilla tayloristisen kellotuksen tahdissa, vaan ne ovat tuloksia työn ulkopuolelle painottuneesta sosialisatiosta. ”Ammattimaisuutta” näihin vaatimuksiin hankitaan juuri työn ulkopuolella, erikoisjärjestelyissä, epätavallisissa työsuhteissa ja tilapäistöissä. Paras tapa, jonka voi omaksua, on olla omaksu-matta tapoja; kyky olla kangistumasta kaavoihinsa on selviytymisen ehto numero yksi.

Käytännöt, jotka eivät tukeudu vakaaseen perustaan ja turvallisiin tottumuksiin, ovat tunnetasolla *nihilistisiä*. Nihilismistä on tullut Väen ammattitaitoa: kun se astuu tuotantoon, se pannaan työhön. Juurettomuus, sattumanvaraisuus, anonymiteetti. Kroonisesta epävakaudesta ja shokintäyteisistä, jatkuvista uudistuksista kumpuaa *opportunisti*. Vaihtoehtojen avoin ja ennakkoluuloton puntarointi sekä mahdollisimman monien mahdollisuuksien avoimena säilyttäminen ovat elinehto modernille työväenluokalle. Tässä näkyy Virnon mukaan erinomaisesti työn poliittisuus: ”*Sillä mitä muuta opportunisti muka on kuin poliitikon lahjakkuutta?*” Kaikelle toiminnalle asetetut säännöt ja raja-aidat esiintyvät

10.4.2010

Väelle ”alastomina”, ilman auktoriteetin voimaa kaikessa keinotekoisuudessaan. Paljastunut totuus säätelystä johtaa *kyynisyyteen*: koska säännöt ovat sopimuksenvaraisia ja perustattomia, sääntöjen ja niihin sisältyvien porsaanreikien hyödyntäminen ei ole vain mahdollista, vaan pikemminkin suotavaa.

Näin ollen työväenluokka ei siis sinänsä ole kriisissä – vaan se, mitä me olemme perinteisesti *ymmärtäneet työväenluokaksi*, on kriisissä! Työyhteiskunta ja työksi ymmärtämämme toiminta ovat kriisissä. Mittaamme edelleen kehitystä ja arvonlisäystä työtunneissa, kun niiden todellisia *primus motoreita* ovat tietoyhteiskunta, tiede, informaatio, yhteistyö, kommunikaatio – *General Intellect*. Ongelma on sama kuin mittaisimme bensiiniauton nopeutta hiilikiloina tai pituushyppääjän suoritusta desibeleinä.

Johtopäätökset

Postfordistisen työvoiman kokonaisuus on henkistä työvoimaa, Virnon mukaan ”massaälymystöä”. Vastakkainasettelu monimutkaisen ja yksinkertaisen työn välillä on enää keinotekoisia, kun kaikesta työstä on tullut jossain määrin intellektuaalista eli ”monimutkaista”. *General Intellect*, tietotaidon ja sosiaalisen älyn kombinaatio, on tärkeintä pääomaa. Ihmisten, pääomien ja tiedon vapaampi liikkuvuus kehittävät sen potentiaalia. Työajan ulkopuolisen toiminnan ja siellä hankitun tiedon merkitys kasvaa myös työssä itessään, jopa siihen pisteeseen, että tapahtuu ”työyhteiskunnan ylittäminen”: palkkatyöstä tulee tarpeetonta ja ylimääräistä. Ihmisten välinen toiminta, poliittisuus, nousee ensisijaiseksi. Tuotanto – työ ja valmistaminen – jää vierestä seurattavaksi, pakon sanelemaksi ja pääosin automaation hoitamaksi. Väki, joka samaan aikaan sekä ammentaa työyhteiskunnan kehityksestä että edesauttaa sitä, repii kaikessa nihilismissään, opportunistisissaan ja kyynisyydessään palkkatyön yhteiskuntaa palasiksi. Väki, poliittisesti monimuotoisena ja yhtenäisyyttä tuntemattomana, vaatii ennen pitkää myös päätöksentekojärjestelmän ja valtarakenteiden muuttamista muun yhteiskunnan mukana.